

УДК 37.014.523:17.015.31:37.022.1:373(477)“19”:25“20”

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ШКОЛІ (XX – ПЕРША ЧВЕРТЬ XXI СТОЛІТТЯ)

І. Л. Сіданіч

У статті актуалізуються проблеми, пов'язані з духовно-моральним вихованням дітей у вітчизняній школі XX – першої чверті XXI століття. Обґрунтовано концептуальні ідеї та методологічні підходи до дослідження теорії і практики духовно-морального виховання учнів у вітчизняній школі, висвітлено історіографічну цінність періодизації та джерельної бази духовно-морального виховання в означених хронологічних межах з огляду на суспільно-політичні, соціокультурні і педагогічні детермінанти.

Ключові слова: духовно-моральне виховання, вітчизняна школа, історіографічна цінність періодизації, християнська етика

Проблема духовно-морального виховання є особливо актуальною для вивчення процесів виховання у вітчизняній школі. У науковому дискурсі духовно-моральне виховання розглядається як ключовий механізм усунення негативних тенденцій у духовній сфері. Від рівня сформованості моральних якостей особистості, внутрішніх ресурсів дитини, насамперед від її духовних цінностей і моральних настанов залежить майбутнє країни. Це підвищує відповідальність соціальних інституцій за дієвість виховного впливу на особистість, формування гуманістичних ідеалів та використання наукового інноваційного потенціалу задля духовно-морального майбутнього.

Виховну стратегію України визначено законодавчими актами, які утверджують у суспільстві дитиноцентричну концепцію. У Конституції України (1996 р.), законах України «Про освіту» (2006 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про захист суспільної моралі» (2003 р.), указах Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» (2001 р.), «Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства» (2002 р.), Національній доктрині розвитку освіти

XXI ст. (2002 р.), Національній програмі виховання (2007 р.), Програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (2010 р.), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр., програмних документах, ухвалених у контексті Болонського процесу, наголошується на доцільності творчого застосування педагогічного досвіду духовно-морального виховання дітей та учнівської молоді в сучасній освітній практиці.

Національна Академія педагогічних наук, Міністерство освіти і науки України започаткували у 2002 р. напрям наукових досліджень – духовно-ціннісний вимір освіти та виховання, згідно з яким особистість є головною цінністю навчально-виховного процесу. Науковці під керівництвом О. Сухомлинської розробили проект «Концептуальних засад формування духовності особистості на основі християнських цінностей», що орієнтує виховний процес у вітчизняній школі на засвоєння учнями християнських моральних цінностей. У проекті Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 р. (2009 р.) наголошується, що нинішній культурний простір продукує в громадян України істотні відмінності у світоглядних ціннісних орієнтаціях, поглядах на минуле і майбутнє країни, на її дальший розвиток.

У програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (2010 р.) вказується, що впродовж останнього десятиріччя зруйновано традиційні для українців цінності, які гармонізують відносини людини з суспільством. У проекті Концепції забезпечення морального складника в освітньому процесі України (2010 р.) найважливішою складовою розвитку держави і суспільства визначено духовно-моральне становлення дітей та учнівської молоді, підготовку їх до активної, творчої, соціально вагової, сповненої особистісного сенсу життєдіяльності. Сучасна педагогічна наука і шкільна виховна практика вирізняються відсутністю сталих організаційних і змістово-методичних важелів духовно-морального виховання особистості учня як носія надбань національної і світової культури.

У статті зроблена спроба цілісного аналізу дослідження етапів духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі XX – першої чверті XXI століття.

Педагогічна проблематика духовно-морального виховання дітей протягом останніх десятиліть активно розробляється на науково-

теоретичному, методичному і практичному рівнях. Про це свідчать дослідження питань актуалізації духовно-морального виховання українських і російських учених. На початку ХХ ст. ідеї духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі розвивали Г. Ващенко, О. Духнович, В. Зіньківський, С. Миропольський, І. Огієнко, С. Рачинський, С. Русова, С. Сірополко, Я. Чепіга, П. Юркевич [2; 3].

Окремі аспекти, пов'язані з проблемою духовно-морального виховання дітей у школах України, з'ясовуються у працях учених ХХ ст. Так, Г. Білавич, Г. Васькович, М. Євтух, Т. Завгородня, М. Заволока, І. Курляк, М. Левківський, О. Любар, З. Нагачевська, С. Стефанюк, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Г. Шевченко простежили розвиток системи національного шкільництва в історії педагогіки. Теоретичні й практичні аспекти духовно-морального виховання особистості в історії педагогіки і психології дослідили І. Бех, М. Боришевський, Л. Генік, Т. Ільїна, В. Карагодін, Е. Помиткін, О. Тимчик. Основи сучасного українського виховання на засадах християнства обґрунтували І. Андрухів, В. Ворожбіт, В. Кононенко, О. Микитюк [2; 6; 7-9].

На початку ХХІ ст. дослідники зосередили увагу на розвиткові духовних цінностей і потреб (А. Богуш, Н. Миропольська, О. Сухомлинська, Ж. Петрочко), урахуванні вікових особливостей морального розвитку особистості (В. Киричок, О. Матвієнко, К. Чорна), формуванні духовного досвіду особистості дитини (В. Бриль, В. Оржеховська), впливі сім'ї на духовне становлення дитини (К. Журба, Л. Повалій), використанні народно-релігійних традицій у сучасному вихованні (Л. Генік), взаємодії сучасної педагогіки і релігії (Р. Анисимова, М. Євтух, Т. Тхоржевська), розробленні християнської етичної парадигми виховання (Н. Бакланова, А. Богуш, А. Васьків, Ю. Дзерович, В. Хайруліна), застосуванні християнської етики як ефективного засобу виховання (В. Жуковський, І. Кушак, М. Мельничук, Т. Саннікова) [1; 5; 7].

На теоретичному рівні актуальність дослідження зумовлена потребою історико-педагогічних досліджень сутності духовно-морального виховання дітей у школах України в хронологічних межах ХХ – першої чверті ХХІ ст., розроблення періодизації духовно-морального виховання, з'ясування його тенденцій розвитку; на практичному рівні – потребою творчого застосування педагогічних ідей ХХ ст. для гуманізації сучасної шкільної освіти.

Історіографія духовно-морального виховання дає підстави стверджувати: попри наявність значного пласту досліджень окремих аспектів виховного процесу в школі в окреслених хронологічних і територіальних межах системно не досліджувалося духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі як окрема наукова проблема. У певні періоди дореволюційної, радянської доби та незалежної України здійснювалися наукові розвідки, в яких обґрунтувались організаційно-педагогічні умови й особливості духовно-морального виховання підростаючого покоління.

Дослідження є складовою комплексної теми науково-дослідної роботи Інституту менеджменту та психології і виконано відповідно до плану наукових досліджень ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України та науково-дослідної теми «Теоретико-методичні основи підготовки керівників до оцінювання результатів діяльності загальноосвітнього навчального закладу» (державний реєстраційний номер 0109U002236).

У статті зроблена спроба цілісного дослідження етапів розвитку духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі ХХ – першої чверті ХХІ століття. Доцільність дослідної роботи посилюється необхідністю розв'язання *суперечностей*: між потребою переходу від гуманізації і гуманітаризації виховного процесу у вітчизняній школі до створення середовища духовного самовдосконалення учнів та відсутністю глибокого розуміння духовно-моральних концептів, чітких цільових настанов і педагогічних засобів їх упровадження; між значенням духовно-морального виховання в контексті особистісно орієнтованої педагогіки та недостатнім насиченням змісту навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи високими духовними й моральними цінностями; між об'єктивною потребою суспільства в науковому осмисленні процесів становлення і розвитку ідеї духовно-морального виховання особистості та відсутністю їхніх комплексних досліджень; між запитамі сучасного суспільства в якісній професійній підготовці вчительських кадрів і недостатньою їхньою готовністю до викладання навчальних дисциплін духовно-морального спрямування у вітчизняній школі.

Подоланню цих суперечностей і практичній реалізації положень державних концепцій та програм виховання учнівської молоді сприятиме обґрунтування історично зумовлених способів зближення форм і методів світської освіти та релігійного виховання, системний підхід до розв'язання

завдань духовно-морального виховання учнів у цілісній структурі освітнього процесу вітчизняної школи; вивчення і розробка засобів творчого використання в сучасних умовах педагогічного досвіду організації духовно-морального виховання дітей.

Мета роботи полягає у висвітленні етапів розвитку духовно-морального виховання у вітчизняній школі задля виявлення перспективних ідей удосконалення системи виховної роботи в Україні.

Хронологічні межі історико-педагогічного дослідження охоплюють період 1900 – 2012 рр. Нижня хронологічна межа – доба активної боротьби української громадськості за розвиток національного шкільництва, запровадження шкільної реформи на демократичних засадах, розроблення концептуальних основ духовно-морального виховання відповідно до суспільних процесів (якісні зміни в політичній, суспільно-економічній та культурній сферах України).

Верхня хронологічна межа – розвиток українського шкільництва, зумовило переорієнтування духовно-морального виховання у вітчизняній школі відповідно до українських національних пріоритетів виховання дітей. Розроблено програму «Основні орієнтири виховання учнів 1 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (2010 р.), якою передбачено формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі. Затверджено «Державний стандарт початкової загальної освіти» і «Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти» (2011 р.) на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів. Одним із завдань стандартів визначено творення духовного світу учнів, виховання моралі, загальної культури, вдосконалення фізичної, соціальної, психічної і духовної складових дитячого здоров'я; опанування учнями способів діяльності та моделей поведінки згідно з узвичаєними нормами моралі й права (початкова школа), виховання гуманістичного світогляду особистості (основна школа), національної свідомості (старша школа). Дослідження заявленої теми у визначених хронологічних межах дало змогу отримати цілісну картину становлення духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі, виявити його особливості, історичний зв'язок.

Концепція дослідження полягала в тому, що в основу дослідження покладено системно-хронологічний підхід до розгляду духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі як складного і

суперечливого, неперервного і хвилеподібного процесу, що відбувався під впливом політичних, суспільно-економічних, ідеологічних, соціально-педагогічних детермінант (стан і потреби шкільної освіти, розвиток педагогічної думки тощо). Духовно-моральне виховання дітей розглядаємо із зважуванням на особливості розвитку шкільної освіти – загальної політики державотворення у Російській імперії, СРСР, незалежній Україні.

Для виявлення глибинних підвалин духовно-морального виховання дітей системно аналізуються його теоретико-методологічні засади, форми і методи у зв'язку з соціально-історичними, політичними, суспільно-економічними, релігійно-етичними, філософсько-теоретичними, психолого-педагогічними чинниками впродовж ХХ – початку ХХІ століття. Це дало змогу визначити зміну парадигм і типів провадження навчально-виховного процесу на різних етапах розвитку вітчизняної школи.

Упродовж ХХ – початку ХХІ століття вітчизняна школа вирізняється низкою специфічних ознак та особливостей. Ретроспективний аналіз теорії і практичного досвіду духовно-морального виховання дітей дав змогу окреслити концептуальні підходи до здійснення духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі ХХ ст., виявити психолого-педагогічні умови впровадження інноваційних ідей духовно-морального виховання дітей в загальноосвітніх навчальних закладах початку ХХІ століття.

Стрижневою ідеєю дослідження є висвітлення духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі як цілісної системи, що поєднує засвоєння необхідних для життєдіяльності знань, формування психологічної готовності до духовно-морального вдосконалення, набуття практичної компетенції, дотримання духовно-моральних норм і правил, виховання інтересу до саморозвитку і самовиховання. Ґрунтується ця ідея на дитиноцентричному підході й спрямовується на духовно-моральне зростання особистості дитини. Утілюється засобами християнської етики і навчальних предметів духовно-морального спрямування під час засвоєння основ наук та в процесі духовно-морального виховання [1; 6].

Для розкриття теми дослідження вибрано напрями вивчення теоретичних засад і практики духовно-морального виховання учнів в Україні, що дало змогу здійснити аналіз історико-педагогічного процесу та представити досліджувану проблему як органічну складову національної, релігійної культури українського народу, що має свою конкретно-

історичну сутність і форми прояву. Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі, яке розвивалося і формувалося поступово, у взаємозв'язках і запозиченнях, розглядається поетапно, з огляду на впливи як соціальних факторів і закономірностей, так і на еволюцію педагогічних процесів.

Основна ідея періодизації духовно-морального виховання полягає в тому, що кожний період схарактеризовано відповідно до динаміки його структури та розвитку завдяки певній циклічності – від змістового наповнення загальноосвітніх курсів елементами релігійно-морального змісту, духовними цінностями доброчинної діяльності, громадського обов'язку, духовної освіченості вчителів в кінці XIX століття до зміни ціннісних настанов під впливом західноєвропейської реформаторської педагогічної думки на початку XX століття; від узгодженого співіснування світської та церковної народної освіти впродовж усієї доби новітньої української революції (до 1919 р.) до переведення системи виховання у галузі шкільної освіти з безрелігійних рейок на антирелігійні – ці роки є межею та виокремлюють безрелігійний і антирелігійний етапи розвитку української школи (до 1932 р.); від тимчасової заборони української школи (до 1945 р.) до відродження національної школи, реалізації альтернативних підходів до духовно-морального виховання в школах України радянського періоду (до 1991 р.); від розробки змісту, форм і методів духовно-морального виховання дітей на національній основі в навчально-виховних закладах незалежної України до впровадження курсів духовно-морального спрямування у навчально-виховний процес сучасної вітчизняної школи.

Історико-педагогічний аналіз досліджуваної проблеми на основі критеріїв суспільно-політичного, соціально-економічного, законотворчого, соціокультурного, духовно-морального розвитку українського суспільства із зважуванням на освітньо-педагогічні детермінанти (стан шкільної освіти, специфіка освітніх парадигм, розвиток педагогічної думки, навчально-виховні процеси тощо) дав змогу розробити авторську періодизацію та обґрунтувати основні періоди розвитку духовно-морального виховання дітей, визначити їхні характеристики в різні історичні відрізки часу відповідно до виділених періодів і етапів [2; 3].

Перший період (1900 – 1919 рр.) – відродження вітчизняної школи в умовах відродження української державності. Перший етап (1900 – 1916 рр.) цього періоду – покращення соціальних умов для

відродження вітчизняної школи; розвиток духовно-морального виховання на засадах християнських цінностей; другий етап (1917 – 1919 рр.) – становлення національного духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі. Другий період (1920 – 1932 рр.) – формування національно-патріотичного виховного ідеалу в умовах українізації освіти. Перший етап (1920–1923 рр.) – розвиток духовно-морального виховання на засадах марксистської методології; другий етап (1924–1932 рр.) – безрелігійний і антирелігійний розвиток української школи, створення нової національної системи освіти на демократичних і педоцентричних началах, адміністративне керування справою українізації школи і духовно-морального виховання. Третій період (1933 – 1945 рр.) – повна й остаточна уніфікація української освіти за єдиними державними вимогами. Перший етап (1933 – 1940 рр.) – заборона української школи в умовах русифікації та заміна її російськомовною, упровадження радянської методології духовно-морального виховання в школі; другий етап (1941 – 1945 рр.) – послаблення антирелігійної пропаганди, тісна співпраця громадських і церковних організацій, активна діяльність молодіжних об'єднань і товариств на засадах християнської моралі, активізація духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі. Четвертий період (1946 – 1990 рр.) – становлення духовно-морального виховання в умовах відродження вітчизняної школи, впровадження альтернативних підходів до духовно-морального виховання в школах України. Перший етап (1946 – 1961 рр.) – розбудова системи освіти в Україні (відкриття нових типів навчальних закладів – шкіл робітничої та сільської молоді, дитячих будинків для дітей-сиріт, шкіл-інтернатів тощо), введення роздільного навчання хлопчиків і дівчаток (до 1954 р.), обов'язкової восьмирічної освіти; другий етап (1962 – 1990 рр.) – національна спрямованість шкільної освіти, розбудова соціалістичного за змістом національного за формою культурно-освітнього простору, часткова демократизація і десталінізація суспільного життя. П'ятий період (з 1991 р.) – внесення якісних змін до теорії і практики духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі. Перший етап (1991 – 2005 рр.) – інтенсивне розроблення і ухвалення законодавчо-нормативних документів; другий етап (з 2006 р.) – упровадження у шкільну практику Концепції духовно-морального виховання підрастаючого покоління, експериментальне впровадження

курсів духовно-морального спрямування, розроблення навчально-методичних комплектів духовно-морального змісту.

Джерельну базу дослідження становлять документи (опубліковані та неопубліковані), що регулювали розвиток вітчизняної школи ХХ – першої чверті ХХІ ст., характеризували зміст, форми і методи духовно-морального виховання школярів, а саме: інформаційні повідомлення, закони, накази, циркуляри, постанови Народного комісаріату освіти УСРР, Ради Міністрів СРСР з питань народної освіти в УРСР, ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, Міністерства освіти УРСР, на яких обговорювалися напрями розвитку школи в Україні та стан виховання школярів. Основою для написання дисертації стали матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонди: №166 Народного комісаріату освіти УСРР (1917 – 1941 рр.), Міністерства освіти (1941 – 1988 рр.), Міністерства народної освіти (1988 – 1992 рр.), Міністерства освіти України (1992 – 2000 рр.), оп. 1, 3, 7, 8, 10, 12, 15, 18); Центрального державного архіву громадських об'єднань України (фонд №1 Центрального комітету Комуністичної партії України 1917 – 1991 рр.); матеріали з'їздів, конференцій, пленумів ЦК Компартії України (1917 – 1990 рр.) й ін. Важливе місце відведено працям монографічного характеру, брошурам, статтям з питань духовно-морального виховання. Проаналізовано освітні документи й архівні матеріали, що регулювали діяльність вітчизняної школи, праці педагогів і громадськості щодо духовно-морального виховання, а саме: Зведення законів Російської імперії (початок ХХ ст.), положення, статuti, розпорядження Міністерства народної освіти, Святійшого синоду, що дало змогу визначити соціально-політичні чинники, які впливали на розвиток теорії духовно-морального виховання, дослідити урядову освітню політику в означеному напрямі (1900 – 2012), «Збірник наказів та розпоряджень НКО УРСР» (1917 – 1961), «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» (1962 – 1988), «Інформаційний збірник наказів та інструкцій Міністерства народної освіти УРСР» (1989 – 1992), «Інформаційний збірник Міністерства народної освіти України» (1993 – 1997), «Інформаційний збірник Міністерства народної освіти України» (1998 – 1999), «Зібрання постанов уряду України» (1991 – 1996), «Збірник урядових нормативних актів України» (1997 – 1999), «Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України» (2000 – 2012), статистичні матеріали Міністерства освіти і науки України (1993 – 2012). Проаналізовано періодичні видання, на

сторінках яких публікувались освітні документи, праці педагогів і громадськості з питань розвитку духовно-морального виховання, а саме: «Вестник воспитания» (1890 – 1917), «Радянська освіта» (1923 – 1931), «Рідна справа. Вісті з Думи» (1907), «Світло» (1910 – 1914), «Вільна українська школа» (1917 – 1920), «Радянська школа» (1945 – 1991), «Рідна школа» (1991 – 2012), «Виховання в школі» (1988 – 2012); науково-популярні періодичні видання «Віра і розум» (1900 – 1915), «Київські єпархіальні відомості» (1900 – 1917), «Шлях освіти» («Путь просвещения») (1922 – 1930), «Комуністична освіта» (1931 – 1941), «Шлях освіти» (1997 – 2008), циркуляри і розпорядження попечителів навчальних округів, збірки навчальних програм і правил навчальних закладів усіх відомств, звіти міністрів народної освіти (1917– 1999), міністрів освіти і науки України (2000 – 2012). Також використано матеріали фондів відділу рідкісних видань Національної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського, науково-довідкової бібліотеки Центрального державного історичного архіву м. Києва, Державної науково-педагогічної бібліотеки НАПН України імені В. О. Сухомлинського.

Таким чином, наукова новизна одержаних результатів і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що *вперше*: цілісно досліджено процес духовно-морального виховання дітей з огляду на суспільно-політичні, соціально-культурні й педагогічні детермінанти; визначено й розкрито політичні, суспільно-економічні, культурно-освітні, психолого-педагогічні умови, які впливали на духовно-моральне виховання та спричиняли зміни в меті, завданнях, змісті, формах і методах духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі ХХ – першої чверті ХХІ ст.; з'ясовано, що національної складової духовно-морального виховання унікав самодержавний уряд Російської імперії (заборона української мови, літератури, історії та географії України, української школи, змісту освіти і виховання на національних засадах) та радянсько-партійний уряд (прихована русифікація змісту шкільної освіти, сприяння обов'язковому вивченню українськими учнями російської мови, збільшення кількості російських шкіл; фальсифікація курсів історії, географії і літератури України, запровадження інтернаціонального радянського виховання), за винятком 1920-х років – пори широкомасштабної українізації, розвитку рідномовної освіти та освіти національних меншин; розроблено у межах хронології дослідження духовно-моральне виховання і подано як самостійний

освітній феномен, в еволюції якого виокремлено п'ять періодів: перший період (1900–1919 рр.) – розвиток духовно-морального виховання в умовах відродження української державності й вітчизняної школи; другий період (1920–1932 рр.) – формування національно-патріотичного виховного ідеалу; третій період (1933 – 1945 рр.) – тимчасова заборона української школи в умовах тоталітарної комуністичної ідеології; четвертий період (1946 – 1990 рр.) – становлення духовно-морального виховання в умовах відродження вітчизняної школи; п'ятий період (з 1991 р.) – якісні зрушення в організації духовно-морального виховання на національній основі; з'ясовано особливості реалізації духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі, розширено історико-педагогічні відомості про зміст, форми і методи духовно-морального виховання у різні періоди розвитку вітчизняної школи, обґрунтовано засоби духовно-морального виховання дітей у загальноосвітній школі України та перспективи його розвитку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його положення використані у процесі підготовки навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників для школярів, студентів, педагогів і батьків. Це: «Релігієзнавство» (гриф МОН України), «Дорога Добродієвості» (гриф МОН України), «Дорога Мудрості» (гриф МОН України), «Божі заповіді – моральний дороговказ для людини» (гриф МОН України), «Основи християнського світогляду і моралі: Біблійна історія» (гриф МОН України), «Християнська етика» (гриф МОН України); навчальна програма спецкурсу «Технології впровадження курсу «Основи християнської етики» у навчальний процес освітнього закладу» для студентів вищих навчальних закладів I – IV рівнів акредитації, освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», «магістр» напряму підготовки «Педагогіка вищої школи»; за результатами дослідження розроблено навчальні програми і навчально-методичні комплекси «Християнська етика в українській культурі. 1 – 4 класи» (гриф МОН України), «Основи християнської етики. 1 – 11 класи» (гриф МОН України); «Дитина» (гриф МОН України).

Теоретичні результати і матеріали дослідження можуть бути використані під час формування концепцій духовно-морального виховання в сучасних соціокультурних умовах, оновленні виховних технологій, формуванні варіативної складової змісту навчального плану та наближенні змісту загальної середньої освіти до духовно-моральних потреб школярів.

Література

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / Іван Дмитрович Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Євтух М.Б., Стефанюк С.К. Правові основи української педагогіки: етика та соціальні норми / за заг. ред. С. Стефанюк. Книга третя. Навчальний посібник. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2011. – 312 с.
3. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки: [монографія] / Нестор Миколайович Гупан. – К.: А.П.Н., 2002. – 224 с.
4. Духовный мир школьника // Сухомлинский В. А. Избранные произведения: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1979. – Т. 1: Духовный мир школьника. – С. 221–423.
5. Жуковський В. М. Теорія і методика викладання предметів духовно-морального спрямування у середніх загальноосвітніх закладах: навч. посіб. / В. М. Жуковський, Л. Ю. Москальова. – Острог: Острозька академія, 2013. – 364 с.
6. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору: [монографія] / В. Г. Кремень. – К.: Пед. думка, 2009. – 519 с.
7. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук / О. В. Сухомлинська. — К.: Добро, 2006. — 43 с.
8. Шевченко Г. П. Духовність та духовна культура особистості / Галина Павлівна Шевченко // Формування духовної культури української молоді засобами мистецтва: монографія. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2006. – С. 7–37.
9. Шевченко Г. П. Духовні основи патріотичного виховання: монографія / Г. П. Шевченко, С. С. Рашидова. – Луганськ: Ноулідж, 2012. – 198 с.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ШКОЛЕ (XX – ПЕРВАЯ ЧЕТВЕРТЬ XXI СТОЛЕТИЯ)

И. Л. Сиданич

В статье актуализируются проблемы духовно-нравственного воспитания духовно богатой молодежи с четкими ценностными ориентациями. Содержание процесса духовно-нравственного воспитания студентов высшего учебного заведения на современном этапе развития общества должно учитывать образовательно-воспитательные ресурсы культурно-духовных приобретений и лучших достижений духовной культуры, социокультурный потенциал учебной среды высшего учебного заведения, духовно-нравственное саморазвитие личности студента.

Ключевые слова: *духовность, духовно-нравственное воспитание, студенчество, формирование духовности, учебно-воспитательный процесс в высшем учебном заведении.*

STAGES OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF CHILDREN IN DOMESTIC SCHOOL (XX – THE FIRST QUARTER OF XXI CENTURY)

I. L. Sidanich

In the article the idea of conceptual and methodological approaches to the study of the theory and practice of spiritual and moral education of students in the national school of XX – the first quarter of the XXI century is presented. The value of periodization historiography and source base of spiritual and moral education of children in the aforementioned chronological limits with regard to socio-political, socio-cultural and educational determinants is highlighted. Reveals the links between political, social and economic factors and ideological principles and policies of the educational process that were causing changes in purpose, objectives, scope, the means of spiritual and moral education of children in home school XX – the first quarter of the XXI century are revealed.

Key words: *spiritual and moral education, national school, historiography, periods of spiritual and moral education.*

Сіданіч І. Л. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління навчальними закладами та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (м. Київ, Україна). E-mail: 2363395@ukr.net

Sidanich I. L. – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Chair of Management of Educational Institutions and Higher School Pedagogics of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: 2363395@ukr.net

Рецензент – академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор М. Б. Євтух

Reviewer – Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor M. B. Yevtukh